નારાયણ નીતિ

લેખક

નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી

હિન્દુ તિર્થ યાત્રા વર્ણન.

આ પુસ્તકની અંદર આપણા હિંદુઓના નાના મોટા તમામ તીર્થ સ્થળો તથા ઇતિહાસીક પ્રાચીન અર્વાચિન શહેરોનું સંપૂર્ણ વર્ણન જાતિ અનુભવથી આપવામાં આવ્યું છે. મથુરા, દિલ્હી, આગ્રા, કાનપોર, પ્રયાગ ચિત્રકુટ અયોધ્યા લખનૌ હરિદ્વાર બદ્રિનારાયણ કેદારનાથ ગંગોત્રી જમનોત્રી કૈલાસ માનસરોવર અમરનાથ (કાશ્મીર) પશુપતિનાથ (નેપાલ) કાશી ગયાજી કલકત્તા જગન્નાથ મદ્રાસ મદુરા રામેશ્વર પંઢરપુર નાશિક, મુંબઇ દ્વારકા ડાકોર અમદાવાદ જયપુર અજમેર શ્રીનાથજી કરાંચી લાહોર નાગપુર વગેરે સ્થળોના અત્યંત રસિક જાણવા યોગ્ય તથા વેપાર ઉદ્યોગની બિના સાથે તેની મહાત્મ્ય યુક્ત વર્ણનનો સંક્ષેપમાં પણ પૂરેપૂરી રીતે આ લઘુ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. કિંમત રૂ. ૦—૪—૦.

નેપાલનો પ્રવાસ.

પૃથ્વીપરના નાના મોટા અનેક સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં હિંદુઓને અભિમાન સાથે માથુ ઉંચકી આંગળી ચીંધવા જેવો સ્વજાતિ—સ્વધર્મવાળો જો કોઇ પોતાનો સ્વતંત્ર દેશ હોય તો તે નેપાલજ છે. ઇશ્વરેજ નેપાલને એવી પ્રકારે રચ્યો છે કે ત્યાં પરદેશના સ્વજાતિય કે વિજાતીય થોડાઓથી બહુ ઓછા જવાનું સાહસ કરી શકે છે. પ્રભુ કૃપાથી આ વર્ષમાંજ અમોએ શિવરાત્રી પ્રસંગે નેપાલની વિકટ મુસાફરી કરી તેનું જે જાણવા, જોવા, વિચારવા, અનુભવવા લાયક અવલોકન કર્યું છે તે આ પુસ્તકમાં રજુ કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ. ૦—૪—૦.

હરિ ૐ તત્સત્

નારાયણ ગ્રંથમાળા — પુષ્પ ૬ ઠું.

નારાયણ નીતિ

અથવા

અનુભવના ઉદ્ગાર.

લેખક અને પ્રકાશક,

નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી.

ચાઇના બીલ્ડીંગ—ભીંડીબજાર, મુંબઇ.

પ્રથમ આવૃત્તિ — પ્રત ૫૦૦

સંવત ૧૯૭૯ — સને ૧૯૨૩.

ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શાહ સોમાલાલ મગળદાસે છાપ્યું

ઠે. પાંચકુવા ચારરસ્તા—અમદાવાદ.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦

અર્પણ.

શ્રીયુત્ શેઠ વંદ્રાવનદાસ દયાળભાઈ,

મનુષ્ય સ્વભાવ એવો છે કે વીતેલી વાત ભૂલી જાય છે. તાત્વિક દૃષ્ટિએ સંસાર તો દુઃખમય છેજ પરંતુ તેમાં હમણાનો સમય અતિ વિષમ છે. પ્રાયઃ સેંકડે પંચાણું ટકા પ્રજા નિઃસાધન દશામાં અટવાય છે. પુરૂષાર્થ કરતા ભાગ્ય યોગે કોઇ કોઇ વ્યક્તિ સુખકારક અવસ્થા સંપાદન કરે છે તો મોટે ભાગે તેને પાછલી હાલતનું ભાન રહેતું નથી; ઉલટો તે અભિમાન અને વિષય વાસનામાં ગરકાવ બને છે. અત્યંત સંતોષની વાત છે કે પ્રભુ કૃપાએ આપ સદ્ગુણ તથા બુદ્ધિમત્તાના સેવનથી દુનિયાની કઇક લીલી સુકી અનુભવી સુખી સ્થિતિ ભોગવો છો તેનો ઉપયોગ અનેક દુઃખીઓના દુઃખ દૂર કરવામાં કરો છો. વ્યવહારૂ ડહાપણ થકી આપ જે દયાભાવ-પનો ભરીપણું દર્શાવી મનુષ્ય જીવનું સાર્થક કરી રહ્યા છો તે મારા જેવા આપના સ્નેહીના હૃદયમાં માન ઉપજાવે છે. ઉત્તમ ગુણોના આકર્ષણથી આપ સાથે થયેલ મૈત્રી સંબંધના સ્મરણમાં આ પુસ્તક આપને સપ્રેમ સમર્પણ કરૂં છું.

હું છું આપનો શુભેચ્છક,

નારણજી પુરૂષોત્તમ સાંગાણી.

ૐ હરિઃ

નારાયણ નીતિ

અથવા

અનુભવના ઉદ્ગાર.

---

૧ ૐ અને ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય, એ બે મંત્રો પવિત્ર છે. એમાંથી ગમે તે એક મંત્ર પસંદ કરી એકાગ્રતાથી જપ કરતાં હૃદયમાં શાંતિ, પવિત્રતા તથા નવું બળ સ્ફુરે છે.

૨ વિદ્યાભ્યાસ જેટલો કરવો હોય તેટલો બાલ્યાવસ્થામાં સરળતાથી થઈ શકે છે. એક વખત વ્યવહારમાં પડ્યા પછી સાંસારિક ચિંતાઓનો સ્પર્શ થતાં કાંઈ નવું બનવું અશક્ય થઈ પડે છે.

૩ આ સમયમાં વિદ્યાબળ, હુશિયારી અને જૂદી જૂદી જાતના અનુભવની ઘણી જરૂર છે, તે વિના સંસારમાં સુખ સાધનો કે ઉંચી પદવી મળવી કઠણ છે.

૪ કુટુંબીઓ એ ખરા સગા છે પણ દૈવ જાણે સમયની વિપરીતતાને લઈને કે ગમે તે કારણને લીધે તેઓ સાથે ગમે તેટલો સંબંધ રાખવા છતાંય તેઓ ખરે ટાણે દુશ્મનની ગરજ સારે છે. જ્યારે સમજુ મિત્ર માતાપિતાની માફક સહાયક બને છે.

૫ કોઇ કામનો આધાર બીજા ઉપર ન રાખવો પણ શક્તિ સ્થિતિ અને સંજોગ વિચારી બને તેટલું જાતેજ કરવું. આમ જાત ઉપર આધાર રાખી આગળ વધતા કોઇ વખત દુઃખી કે હતાશ થવું પડતું નથી. આવી વૃત્તિ રાખી વર્તતા કદાચ સ્નેહી સંબંધીની મદદ આવી મળી તો તે લાભકારક જ છે.

૬ જેની સાથે સંબંધ બાંધવો તેના પ્રથમ ગુણદોષ જોઇ અનુભવીનેજ બાંધવો. ગુણી સાથેજ સ્નેહ જોડવો. સ્નેહી થયા પછી સંબંધ છોડવો નહિ અને સ્નેહી પાસેથી પોતાનું સુખ કે સ્વાર્થ સાધવાની કાદ પણ દાનત—આશા ન રાખતા તેને હમેશા ઉપયોગી થવાની બુદ્ધિ રાખવી, તોજ સનેહ કાયમ ટકી શકે છે.

૭ સુખ અને દુઃખ પ્રાણીઓને સંસારમાં પૂર્વના કર્મને અનુસરી મળ્યા કરે છે. સુખા સ્થિતિમાં ફુલાઇ ન જતાં પરમાર્થના કામો, પ્રભુભક્તિ, કુટુંબી મિત્રોને મદદ, ધર્મ જ્ઞાતિ તથા દેશની સેવા કરવામાં ઉદ્યોગી રહેવું અને દુઃખનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં હિંમત ન હારતા સદાચાર, પ્રભુ સ્મરણ, ધર્મ પ્રમાણીકતાનું સેવન કરી કર્તવ્યકર્મ ન ચૂકો । એટલે સારો વખત તુરતમાં આવી જશે.

૮ દૈવ-પ્રારબ્ધ એ કોઇ વસ્તુજ નથી. તે માત્ર કરેલા કર્મનો બદલો—ફળ છે. માટે કર્મહીન ન બનતા શાસ્ત્ર અને જ્ઞાની પુરૂષો દ્વારા પોતાના શ્રેયનો માર્ગ જાણી પુરૂષાર્થ કર્યાજ કરવો.

૯ માતૃભાષાના જ્ઞાન ઉપરાંત આપણે સંસ્કૃત, હિંદી, બંગાળી અને અંગ્રેજીનું જ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક છે; પણ તે સાથે

વેપાર હુન્નર ઉદ્યોગ અને રસાયન વિદ્યાનો અભ્યાસ તથા અનુભવ કરી લેવો અતિ ઉપયોગી છે.

૧૦ "ગ્રંથ ગાંઠે અને વિદ્યા પાઠે" એ કહેવત ભૂલવા જેવી નથી. પરદેશમાં અને તંગ અવસ્થામાં પાસે સંગ્રહ કરી રાખેલું દ્રવ્ય અને વિદ્યાજ બહુ સુખદાયક નિવડે છે.

૧૧ આયુષ્ય કે લક્ષ્મીનો જરાય ભરોંસો નથી, માટે કીર્તિ વધાર-નારા અને સુખ આપનારા પુણ્યના જે જે કામો કરવા લાયક હોય તે આગળ ઉપર કરશું, એમ ન ધારતા આજથી જ બને તેટલા કરવા પ્રયાસ શરૂ કરી દેવો.

૧૨ સાદો આહાર વિહાર કરનાર, વ્યસનોથી રહિત અને નિયમીત કસરત કરનાર માણસ કોઇ દિવસ બિમાર પડતો નથી પરંતુ હમેશા તંદુરસ્ત, બળવાન તથા સુખી રહે છે.

૧૩ શુદ્ધ ચારિત્ર, જ્ઞાન અને મનોબળવાળો માણસ પુરૂષાર્થથી ગમે તેવું અસાધ્ય અને મોટું જણાતું કાર્ય સહજમાં સાધ્ય બનાવી શકે છે.

૧૪ પવિત્ર ભાવના, ઉંચ વિચાર, સાદુ જીવન અને પ્રયત્ન ચાલુ રાખનાર પુરૂષ, ભાવના પ્રમાણે કાળક્રમે અવસ્ય સિદ્ધિ મેળવે છે.

૧૫ આચાર વિચાર તથા ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરનારા પ્રલોભનો—લોભ, લાલચો અને સંક્રમણ ઘણી વખત અનેક આવી મળશે પણ સ્વધર્મને પ્રાણથી અધિક સમજી લાલચ, લોભ, મીઠી વાણી કે આડંબરમાં ન અંજાતા દુઃખ ખમીને પણ ધર્મમાં દૃઢ રહેવું.

૧૬ સંસાર એ એક પ્રકારનો બદલો કિંવા કર્મનું ફળ છે, માટે અહર્નિશ સુકૃત જ કરતા રહેવું. આજે પુણ્યનું કામ કર્યું હશે કે હેતુ મિત્ર, દુઃખી દરદી નિરાધારને સહાય કરી હશે તો કાલે તેઓ મદદ આપવા તત્પર થશે.

૧૭ જેવું સુખ દુઃખ, માન અપમાન, લાભ હાની કઠોરવાણી કે મધુરવાણી પોતાને પ્રિય અપ્રિય છે તેજ પ્રમાણે તમામને છે એમ સમજી જો આપણે સુખ માન લાભ મૃદુભાષા બીજાની પાસેથી ઇચ્છતા હોઇએ તો આપણે પણ બીજાની સાથે તેવો વર્તાવ કરવો જોઇએ; એટલે તેઓ પણ તમારી સાથે તેથી અધિક લાયકાતથી વર્તશે.

૧૮ નોકરી એ ન કરવા બરોબર છે કારણ કે શેઠ નોકરના સારા કામથી પ્રસન્ન થાય તો વાહવાહ કરે અને ગુસ્સે થાય તો નોકરના બધાય ઉપકાર ભૂલી જઇ કાઢી મૂકે. વળી નોકરી એ દુઃખ, પરતંત્રતા, ગરીબાઇ અને ડરકવૃત્તિ અર્પનાર છે; જ્યારે નાનો સરખો સ્વતંત્ર વેપાર ધંધો સંતોષ કીર્તિ અને સંપત્તિ અર્પનાર છે; માટે સુખી થવા ઇચ્છનારે વેપાર ધંધા તરફજ લક્ષ રાખવું. આજનો નાનો સરખો વેપાર એ કાલે મોટો થતાં વખત નહિ લાગે.

૧૯ ધર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસથી અને સદાચારયુક્ત સ્વાર્થ રહિત જ્ઞાની પુરૂષોના સમાગમથી જ્ઞાન થાય છે; માટે તે સદાય સેવતા રહેવું.

૨૦ ધર્મશાસ્ત્રોમાં ઉત્તમ ગ્રંથ: સામવેદ સંહિતા, ઉપનિષદ્, ગીતા, ભાગવત, મહાભારત, રામાયણ, મનુસ્મૃતિ, યોગદર્શન, યોગ

વાસિષ્ઠ, અને પંચદશી ખાસ કરીને અભ્યાસ કરવા જેવા ગ્રંથો છે.

૨૧ પૃથ્વીપર સૃષ્ટિસૌંદર્યમાં હિમાલય, સ્વીટઝરલેંડ વગેરે સ્થળો છે પણ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ અને રમણીય પ્રદેશ તો કાશ્મીરજ છે.

૨૨ જે માણસ ભલમનસાઇથી વર્તે તેની સાથે તેને સુખ થાય તેમ વર્તવું પણ જો કોઇ શઠતાથી વર્તે તો તેની સાથે તેવી રીતે વર્તવું.

૨૩ ઘરને ખુણે બેસી બહુ વાંચન અને બહુ વિચાર કરવાથી ખરૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી પણ તે સાથે દેશવિદેશનું અવલોકન અને સત્ સમાગમ કરવાથી ને પ્રમાણે વર્તવાથી સચું જ્ઞાન પ્રકટે છે કેવળ વાંચન અને વિચારથી તો કેટલાક મિથ્યા કલ્પનાવાદી અને ગાંડા બની જાય છે; જ્યારે કેવળ પ્રવાસ તથા સમાગમથી શુષ્ક બહુ બોલનારા પણ થવાય છે.

૨૪ દેશ વિદેશનો પ્રવાસ એ જ્ઞાન અનુભવમાં વૃદ્ધિ કરવા સાથે આનંદ આપનાર છે એમાં શક નહિ પણ તે કાચી બુદ્ધિના કે સાધન વિનાના માણુસ માટે નથી. કાચી બુદ્ધિવાળા અને સાધનહીન માણુસને તો અશુદ્ધ ખાણાપીણામાં તથા મોજ શોખમાં સપડાતા વાર લાગતી નથી. એટલે કે ધર્મથી વિમુખ અને દુઃખી થવાનો સંભવ ઘણો રહે છે.

૨૫ સુખી થવા ઇચ્છનાર પુરૂષે ૨૧ વર્ષની વય પહેલાં લગ્ન કરવા નહિ. ૨૧ વર્ષ પછી પણ બને તો વ્યવહાર પુરતી વિદ્યા અને દ્રવ્ય મેળવ્યા બાદ જ સંસારમાં પડવું હિતકારી છે.

૨૬ "પ્રથમ કોળીયો મુખ તરફ વળે અને વાઢો પોતાનુંજ કરી આવે" એ કહેવત બરાબર છે. એટલે કે જગત સ્વાર્થી છે તેથી પોતાનું જરૂરી કામ બીજાને ન સોંપતા જાતેજ કરવા કોશિષ કરવી.

૨૭ દિવસના નિદ્રા કરવી નહિ, રાતના મોડું સુવું નહિ અને સવારે મોડું ઉઠવું નહિ. દિવસે સુવાથી દિવસ અને રાત્રિ બન્ને બગડે છે તથા કોઇ કામ થઇ શકતું નથી. રાત્રે દશ વાગ્યાથી મોડું સુવામાં સવારે વહેલું ચાર વાગે ઉઠી શકાતું નથી તેમ આંખને હાની પહોંચે છે. સવારે વહેલું ન ઉઠવાથી બુદ્ધિ વીર્ય તેજ ઘટી જાય છે; માટે દિવસે સુવાની ટેવ ન રાખતાં રાત્રે વહેલા સુવાની અને સવારે વહેલા ઉઠવાની ટેવ પાડવી.

૨૮ નિત્ય સવારે શૌચ સ્નાન કર્યા પછી સંધ્યા, પ્રભુ ઉપાસના, પ્રાણાયામ તથા ગીતા પાઠાદિ કરનારનું હૃદય પવિત્ર થાય છે, શાંતિ મળે છે, શુદ્ધ વિચાર સ્ફુરે છે અને દિવસના વ્યવહારમાં સફળતા મળે છે; માટે નિત્યકર્મ અચૂક કરવા.

૨૯ માતા પિતા એ પ્રત્યક્ષ દેવ છે કારણ કે તેમના અનંત ઉપકાર હોય છે; માટે તેમને વંદન તથા અન્ન વસ્ત્રથી સદાય સંતોષવા.

૩૦ વડીલ વર્ગની આજ્ઞા અવશ્ય માનવી. પોતાના તરંગથી કે કોઇ તરંગીના કહેવાથી વડીલોની વાતનો કદી અનાદર કરવો નહિ; પરંતુ તેમની આજ્ઞા–શિખામણ સત્ય અને ધર્મયુક્ત હોવી જોઇએ. કદાપિ તેઓ પુણ્ય કે આત્મજ્ઞાન મેળવવાના કાર્યમાં

આડે આવતા હોય તો તેમને વિનવવા અને વિનવવા છતાં ન માને તો ધર્મશાસ્ત્રને અનુસરી વર્તવું.

૩૧ ઘણા કહે છે કે મન—અંતઃકરણુ કહે તેમ કરો. અંતઃકરણુની પ્રેરણા આડે માબાપ આવતા હોય તો તેને પણ ન ગણકારો. આ ઉપદેશ તદ્દન મિથ્યા અને અધોગતિએ પહોંચાડનાર છે. અંતઃકરણુ એટલે મનની ઇચ્છા પ્રમાણેજ વર્તવાનું શ્રેષ્ઠ હોય તો દારૂ પીનાર, વ્યભિચાર કે ચોરી કરનાર પણ તેના અંતઃકરણુની આજ્ઞા પ્રમાણેજ વર્તે છે તો તેને શા માટે નિંદવા જોઇએ ? અર્થાત્ અંતઃકરણુ પ્રમાણે નહિ પણ ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું કલ્યાણુકારી છે, કારણુકે ધર્મશાસ્ત્ર ત્રિકાળાબાધિત છે.

૩૨ એકાદશી, જન્માષ્ટમી, રામનવમી, શિવરાત્રી વગેરે વ્રત તથા શનિ, સોમ અને શ્રાવણુ માસના એકટાંણા કરવા. કાંટા ન હોય તેવી જગ્યામાં ઉઘાડા પગે ચાલવું. સહન કરી શકાય તેટલું પગે ચાલવું તથા ટાઢ તડકો ખમવો શ્રેયસ્કર છે; કારણુ કે તેથી શરીર સુવાળુ અને રોગીષ્ટ થતું અટકી તંદુરસ્ત થાય છે અને આત્મા ઉજ્વળ બને છે. પરંતુ હાલ જેમ પ્રથા પ્રચલિત થઇ છે કે ઉપવાસના દિવસે પેંડા, રાજગરાની પૂરી વગેરે રાજસી પદાર્થોનું ફરાળ પેટમાં ભરવું તેમ ભરવું ન જોઇએ. નિરાહાર કે નિર્જળ વ્રત ન રાખી શકાય તે એક વખત અડધોક શેર દુધ પીઇ લેવું. ઉપવાસના દિવસે સત્યવચન, પ્રભુસ્મરણુ, શાસ્ત્ર વિચાર અને હરિકથા શ્રવણુ કરવાનું ખાસ લક્ષમાં રાખવું. ગંજીફો, ચોપાટ, જુગાર કે નાટક તમાસા જોવામાં ચિત્ત પરો-

વવુ નહિ. જુગાર વગેરે તો મનુષ્યને અધોગતિએ પહોંચાડનાર હોઇ નિષેધ કરવા લાયક છે તેમાં પણ આવા પવિત્ર દિવસે તો તે સર્વથા વર્જીત જ છે.

૩૩ ચા, તમાકુ એ ઝેરી પીણું છે. તેના સેવનથી મનુષ્યનું કાળજું બળીજવા ઉપરાંત બદહજમી, વીર્યક્ષય, લોહીનું પાણી થવું, માથું દુખવું, ખોરાકપરથી રૂચી ઉડી જવી અને પૈસાનો મિથ્યા વ્યય થાય છે, માટે તેવા વ્યસનમાં જેઓ સપડાયા હોય તેમણે તત્કાળ છોડી દેવા. કદાપિ કોઇ દુરાચારી તેના ગમે તેટલા લાભ બતાવે તો પણ તેનો કદિ સ્પર્શ ન કરવો.

૩૪ શાસ્ત્રોના કહેવા પ્રમાણે તથા માણસોના મુખે સાંભળવા પ્રમાણે આપણી માન્યતા છે કે હિમાલય, ગિરનાર, કાશી, આબુ વગેરે પવિત્ર એકાંત સ્થળોમાં ઋષિમુનિ, મહાત્મા, સિદ્ધ પુરૂષો વાસ કરે છે. તેઓ નિવાસ કરતા હશે એ પણ ખરૂં છે પરંતુ કળિયુગના કારણે લોકો દુરાચારી, સ્વાર્થ વૃત્તિવાળા થઇ ગયા હોવાથી તેઓના દર્શન સમાગમનો લાભ મળવો અસંભવિત છે; માટે કોઇએ ધન, પુત્ર, કીર્તિની ઇચ્છાએ મહાત્મા શોધવા નીકળવું નકામું છે. રાગદ્વેષ રહિત પવિત્ર અને શુદ્ધ હૃદય થતાં તેઓ પોતાની મેળે આવી મળે છે. બાકી તો નામધારી ગુરૂ મહાત્મા સાધુ સંન્યાસી જગ્યા જગ્યાપર ડેરા લગાવી બેઠા છે, તેઓ હૃદયના ધોખો-અશાંતિ હરી શકતા નથી પણ ધન તો અવશ્ય હરણ કરી જાય છે.

૩૫ સ્વદેશી- શમાં બનેલી વસ્તુ વાપરવાથી ધર્મનું તથા દેશના દ્રવ્ય ખજાનાનું રક્ષણ થાય છે; જ્યારે પરદેશી ખરીદી વાપરવાથી

ધર્મ ભ્રષ્ટતા, ગરીબાઇ, બિન રોજગારપણું તથા પરતંત્રતા આવે છે માટે પરદેશીનો સર્વથા સર્વદા ત્યાગ કરી સ્વદેશી માલ ખરીદવો, વાપરવો અને વેચવો.

૩૬ શહેરી જીવન કરતાં ગામડાનું જીવન સુખી છે. કારણ શહેરમાં ઘોંઘાટ, કપટ, નકામી પ્રવૃત્તિ, મોજશોખ, મોંઘવારી, પાણીની તંગીને લઇ ગટરની દુર્ગંધી તથા નિર્મળ હવા મળવાનો અભાવ હોવાથી સુખ, આરોગ્યતા જળવાતા નથી; પરંતુ લોકોને ધંધો નોકરી મળી રહે છે. જ્યારે ગામડામાં ધંધાનો અભાવ, બે દોકડાના સરકારી દરબારી નોકરોની જહાંગિરી, લોકોની અજ્ઞાનતા અને નિંદા કરવાની ટેવ વધી પડી છે. જેને સુખી જીંદગી ગુજારવી છે તેની પાસે જો થોડું ઘણું ધનનું સાધન હોય તો નિર્વાહ ચાલે તેવો ધંધો કે કારખાનું ગામડામાં કાઢી સુખમાં રહી શકે અને પોતાના શુભ વર્તનથી લોકોને પણ સુધારી શકે.

૩૭ સંસારથી તરવાનો ઉપાય માત્ર એકજ છે કે આશ્રમ વર્ણાશ્રમના ધર્મ, શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ પાળી ભગવાનની ભક્તિ નિષ્કામપણે કરતાં રહેવું. તીર્થમાં કે જંગલમાં ભટકવાથી કોઇ તારી દે તેમ નથી. પેટ તો તમામને જ્યાં જાય ત્યાં વળગ્યુંજ છે. તેમ અત્યારે અપવાદ સિવાય પૂર્વની માફક ફળફુલ પણ જંગલોમાં મળતા નથી.

૩૮ પોતાની લાયકાત-ખાનદાની પુરેપુરી જાળવી રાખવી. કોઇને ખોટું બોલી છેતરવું નહિ, કોઇને વચન આપી વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, દયા ક્ષમા ઉદારતા આદિ ગુણમાં જરાય ખામી

આવવા દેવી નહિ પણ સાપની માફક ફુફાડો તો રાખવોજ. અર્થાત્ સ્વમાન જાળવીને કામ કરવું, ક્યાંય નિમાલ્ય ગણાવું નહિ.

૩૯ બીજાનું મન જીતી મિત્ર બનાવવાનો ઉપાય બીજા પ્રત્યે પ્રેમ બતાવી તેનું કામ કરી આપવાનો છે. પ્રેમ અને પરોપકાર વિરોધીને પણ વશ કર છે.

૪૦ બાળકનું હૃદય કોમળ છે. કુમળા હૃદયમાં શુભ કે અશુભ જેવા સંસ્કાર—લક્ષણ પાડ્યા હોય તે મોટપણે ખીલી નીકળે છે, પાછળથી સુધારો થવો અશક્ય છે. માટે પ્રેમવશ બની બાળકને કોઇપણ ખોટા લાડ લડાવવાનું કે કુટેવ પાડવાનું ન કરવું. હમેશા શુભ સંસ્કાર અને ઉત્તમ લક્ષણ દાખલ કરવાની કોશિષ કરવી.

૪૧ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ પરણીને આવે ત્યારે નાની વયને લઇ કોમળ હોય છે. શરૂઆતમાં તેની સાથે જેવું વર્તન રાખ્યું હોય તે કાયમ રહે છે અર્થાત્ મૂર્ખતાથી તેનો ખોટો પક્ષ લઇ માબાપના સામે બોલતી કરી મૂકી હોય કે અયોગ્ય રીતે ચડાવી તેની ઇચ્છા પ્રમાણે જો વર્તાયું હોય તો પાછળથી ભારે પડશે ફેરફાર થવો મુશ્કેલ છે. અણછાજતી છૂટ ભોગવવા દીધા પછી કાંઇ કરવા જતાં પરસ્પરમાં કલહ થાય છે માટે પ્રથમથીજ વિચારીને સૌને સુખ થાય તેમ કામ લેવું.

૪૨ કોઇ પણ વખતે નવરા બેસી રહેવું નહિ, કારણકે તેથી નકામા તર્ક વિતર્ક થાય છે. કાંઇને કાંઇ સત્કાર્ય કે કામધંધા સંબંધી વિચાર, ઉત્તમ વાંચન લેખન કે પ્રભુચિંતન ક્યાંય કરવું.

૪૩ મનુષ્ય જન્મથી જ્ઞાની હોતો નથી પણ જેમ જેમ ઉમરે મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ સારી ભાવના વડે જ્ઞાની બનતો જાય છે. માટે હમેશા શુભ ભાવના જેવીકે જ્ઞાની, પરોપકારી, શ્રીમાન્, કીર્તિમાન્, મહાન્ લેખક કે વક્તા થવાની જે કાંઇ હોય તે પસંદ કરી તદનુસાર અભ્યાસ-ઉદ્યોગ કરતાં રહેવું.

૪૪ ગાય એ સર્વ પ્રાણીઓમાં અતિ ઉપયોગી પ્રાણી છે. તે દુધ, દહી, ઘી, બળતણને માટે છાણુ, અન્ન ઉત્પન્ન કરી આપવાને માટે બળદ, ઘર સાફ રાખવાને સારૂ તથા દવા માટે ગોમુત્ર વગેરે અમૂલ્ય પદાર્થ આપે છે કે જેના થકી મનુષ્ય જીવન નિભી શકે છે. આજ કારણથી શાસ્ત્રોમાં ગાયને પરમ પવિત્ર માતા સ્વરૂપ માનવાનું કહ્યું છે. અને તો હરેક હિંદુએ વધારે નહિ તોપણ એક ગાય ઘર આંગણે રાખવાની અને જ્યાં ગાયપર આફત હોય ત્યાં પહોંચી રક્ષણ કરવાની જરૂર છે.

૪૫ વસ્તુનો પુખ્ત વિચાર કરી તોલ કાઢયા સિવાય તથા સાધન વિના કોઇ કામની શરૂઆત કરવી નહિ, તેમ કોઇને વચન આપવું નહિ, તેમ કોઇ વિરોધી સામે ઝઝુમવું નહિ કારણકે વગર વિચાર્યે વર્તવાથી પાછા પડી દુઃખ, અપકીર્તિ સહન કરવા પડે છે.

૪૬ માણુસને કીર્તિ એજ જીવન છે, સારા કામ કરવાથી કીર્તિ મળે છે અને માઠાં કામથી અપકીર્તિ મળે છે. એક વખત ગુમાવેલી કીર્તિ પાછી કદિ મળતી નથી માટે હમેશા સત્કાર્ય કરી કીર્તિ વધારવી

૪૭ ખરો આનંદ પૈસાદાર થવામાં, આબરૂ કે લાગવગ વધારવામાં કે બહુ મોટા વિદ્વાન કહેવરાવવામાં નથી. જો કે તેમ થવું સંસારમાં ઉપયોગી છે પણ સાચો આનંદ તો હૃદયની શાંતિમાં, પ્રભુ સાક્ષાત્કારમાંજ છે.

૪૮ કોઇ મોહાંધ મનુષ્ય આજે મૂર્ખતાથી પ્રભુને ન ભજે તોપણ તેને હજાર જન્મેય પ્રભુને શરણ આવ્યા વિના છૂટકો નથી. પ્રભુ શરણ ગયા વિના જન્મ મરણરૂપી સંસારની નિવૃત્તિ અને અખંડ અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિ થવાની નથી તો શા માટે આ ક્ષણથીજ શ્રીહરિને ન ભજવા! અર્થાત્ પ્રભુને સર્વજ્ઞ સર્વ શક્તિમાન માની તેનાપર શ્રદ્ધા રાખી તેનું સ્મરણ ધ્યાન નિત્ય નિયમીત કરતાં રહેવું.

૪૯ ગુરૂ વિના જ્ઞાન મળતું નથી એ વાત સત્ય છે, પણ આજકાલ સદ્ગુરૂ મળવા મૂશ્કેલ છે. હમણા તો સ્વાર્થી ઢોંગી વિષયી અને ધનહરૂ ગુરૂ બહુધા મળે છે તેથી તેવાને ગુરૂ ધારવા કરતા ડાહ્યા, વિદ્વાન કે વૃદ્ધ અનુભવી પુરૂષોનો પ્રસંગોપાત સમાગમ કરી તથા ધર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસ, શ્રવણ, મનનથી જે જ્ઞાન મળે તે મેળવતાં રહેવું.

૫૦ પૈસાનો ઉપયોગ બે રીતે થાય છે—એક ઉપભોગ, અને દાન અને બીજું ચોરાઈ જવું, દટાઇ રહેવું કે તેજુરી બેંકમાં કોઇ બીજાને માટે પડયું રહેવું. ચોરી થઇ ન જાય, તેજુરીમાં બળી ન જાય, બેંક ખૂટે તૂટે ને તેમાં રોકાય ન જાય, પોતે મરી જઇએ અને પાછળથી જેના હાથમાં જાય તે તેનો ગેર ઉપયોગ ન કરે તે સારૂ પોતાના બાળ બચ્ચાના નિભાવ માટે જોઈતું

બચાવી રાખી બાકીનમાંથી જાતના, કુટુંબના કે મિત્રોના સુખ માટે વાપરવું અને સુપાત્ર જોઇને વિદ્યા અન્ન વસ્ત્રનું દાન કરતાં રહેવું.

૫૧ મિત્રોનાં સૌથી નજીકના સહાયક મિત્ર સદ્‌ગુણ અને વિદ્યા છે પણ જરા દૂરના મિત્રોમાં સાચો મિત્ર ઉત્તમ પુસ્તકોનો સંગ્રહજ છે, કે જે દુઃખમાં દિલાસો આપી ઉપાય સુઝાડે છે અને સુખમાં આનંદ આપી જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરી કાંતિની સુવાસ ફેલાવે છે. માટે ક્રમે ક્રમે સારા સારા પુસ્તકો ખરીદો વાંચો વંચાવતા રહી સંગ્રહ વધારતાં જવું.

૫૨ દુનિયામાં કોઇ રૂપથી કે ખુશામતથી પ્રસન્ન થતું નથી અને કોઇ થતું હોય તો તેને વિષયાંધ અને બેવકુફ સમજવો. કોઇને પ્રસન્ન કરી કૃપા મેળવવી હોય તો શુભ આચરણ આચરવા નિશદિન કોશિષ પ્રમાણીકતાથી કામ કરવાની સ્ફુર્તી અને જ્ઞાનજ છે માટે તે વધારવા.

૫૩ પરસ્ત્રીની સાથે એકાંત કરવી નહિ. એકાંતથી મન વિકાર પામે છે. મન વિકાર પામ્યા પછી પુરૂષ ગમે તેવો જ્ઞાની હોય તોપણ મનને કાબુમાં રાખી શકતો નથી.

૫૪ વિલાયત અમેરીકાની ધર્મબંધન વિનાની પ્રજા સ્વચ્છંદે વર્તી સ્ત્રીઓને અણછાજતી છૂટ તથા પુરૂષના માફક સમાન હક આપવાની હિમાયત કરે છે પણ તેથી તેઓના સુખનો દાટ વળી ગયો છે. યુરોપની સ્ત્રીઓ પતિને તથા તેના સગા સંબંધીઓને ગાંઠયા વિના દુરાચાર કરે છે, તેને જરાક કહેવા જતાં એકબીજામાં અણબનાવ થતાં તરતજ છૂટાછેડા કરી જૂદા

પડે છે. હિંદમાં પણ કેટલાક હિંદુ ધર્મનું રહસ્ય નહિ સમજનાર અંગ્રેજી ભણેલ ઉહ્લુઓ યુરોપીઅનોની માફક સ્ત્રીઓને ભણાવવાની, ધરાઊર મોકલી જાહેરમાં ભાષણો કરાવવાની અને પુરૂષોના જેવા સરખા હક અપાવવાની અવિચારી ચળવળ કરી રહ્યા છે. લોકોએ આવી દુષ્ટ અને વિનાશક પ્રવૃત્તિને જરા પણ મચક ન આપવી ઘટે.

૫૫ હિંદુ સ્ત્રીનું સુખ અને શ્રેય સતી સીતા, અનસુયા, દમયંતીની માફક પતિને પરમેશ્વર તુલ્ય ગણી અડગ પતિવ્રત ધર્મ પાળવામાંજ છે. પવિત્ર રહી—પ્રાણ જાય તો પણ, શીયળવ્રત ન ગુમાવતાં પતિ સાસુ સસરાની પ્રસન્ન મને સેવા કરી સુઘડતાથી રસોઇ કરવાનું, ઘર સંભાળવાનું, આવ્યા ગયા અતિથિનો સત્કાર કરવાનું, આડોશી પાડોશી તથા પ્રસંગમાં આવનારને બનતી સહાય સલાહ આપી સંતોષવાનું, ઘરના કામમાંથી અવકાશ મળતાં પતિના કામમાં સહાય કરવાનું, બાળ બચ્ચાને સંભાળથી સારા ગુણ પાડી ઉછેરવાનું, અવકાશના વખતમાં ગીતા ભાગવત રામાયણ મહાભારતાદિ ધર્મગ્રંથ વાંચી વિચારી જ્ઞાન સદ્‌ગુણ ભક્તિ વધારવાનું તથા વૈદ્યકવિદ્યાનું જોઇતું જ્ઞાન ઘરવૈદું આર્યભિષક્ વગેરેમાંથી મેળવીને પતિને સર્વ પ્રકારે સંતોષવામાંજ આલોક પરલોકમાં સ્ત્રીની શુભ ગતિ છે.

૫૬ સ્ત્રી શિક્ષણ આપવાની પ્રથા આજકાલ જે રીતે નિશાળોમાં ચાલે છે તેથી છોકરીઓ તથા સ્ત્રીઓ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં બગડવાનું માઠું પરિણામ આવ્યું છે. હમણાની નિશાળોમાં ભણેલી છોકરી કે સ્ત્રી ઘર માંડીને સુખ આપી લઇ શકેજ

નહિ. એમાં શિક્ષણનો દોષ નથી પરંતુ વાતાવરણ, પરિચય અને પદ્ધતિનો દોષ છે. માટે માબાપે પતિએ કે સાસુ સસરાએ છોકરી વહુ કે પત્નીને ઘરેજ ગૃહ શિક્ષણ આપવું. નિશાળનું ભણતર સ્ત્રીને જરાય ઉપયોગી નથી. સ્ત્રીઓને તો નમ્રતા, સ્વચ્છતા, કરકસર, ઘર સાચવવાની આવડત, વિવિધ જાતની સ્વાદિષ્ટ રસોઇ ઉત્તમ રીતે બનાવવામાં કુશળતા, માંદાની માવજત, અતિથિનો સત્કાર, ભરત ગુંથણમાં પ્રવીણતા, સુખદુઃખના સમયે ધૈર્ય રાખી પતિની સેવા અને જીવના જોખમે પણ પતિવ્રતપણાનું રક્ષણ કરવાનું જ્ઞાન આપવું એજ ખરૂં સ્ત્રી શિક્ષણ છે. હાલની સ્કુલોમાં એમાંનું એકેય તત્ત્વ નથી માટે સ્કુલો બંધબેસ્તી નથી.

૫૭ યુવાવસ્થામાં મનુષ્યની ઇંદ્રિયો તથા મન અતિ ચંચળ રહે છે અને જુવાનીનું જોસ હોવાથી ઉન્માદ થઇ આવે છે; આવે વખતે જો શૃંગારી પુસ્તકોનું વાંચન, નાટક ચાટક જોવાની ટેવ અને હલકા માણસોનો સહવાસ હોય તો માણસ તત્ક્ષણ આડે રસ્તે ઉતરી વિનાશ પામે છે. માટે હમેશા સાવધ રહી ખરાબ વાંચન, વિચાર, સોબત અને નાટકોથી દૂર રહેવું.

૫૮ શોધખોળ સંબંધી પ્રયોગ, નવીન વિચાર અને પ્રભુ ભક્તિ એકાંતમાંજ થઇ શકે છે. પવિત્ર સુંદર વન શ્રીઃ વાળા એકાંત સ્થળમાં બેસી એકાગ્ર ચિત્તે કામ કરવાથી મન ધાર્યું કામ સિદ્ધ થઇ શકે છે.

૫૯ દોડવાનું, ઘોડાપર સ્વારી કરવાનું, પટાબાજી ખેલવાનું, પાણીમાં તરવાનું, સંગીત વિદ્યાનું તથા આયુર્વેદનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવી

લેવું અતિ જરૂરી છે. એથી આફતના સમયમાં તે સુખ આપવા સાથે ઉપયોગી નિવડે છે.

૬૦ ઇશ્વરની કૃપાએ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તેણે નોટ કાગળીઆમાં ન રાખવું કારણકે નોટ કાગળીઆ લોન કે નીકલના બનાવટી સીક્કા એ દેશનું સાચું ધન નથી. ચાંદી સોનાનું નાણું રાખવું એજ સાચું ધન છે અને તે ગમે તે સ્થિતિ સંજોગમાં ઉપયોગી થઇ શકે છે.

૬૧ જેમ ચોરી, માંસ મદ્યનો આહાર, જુગાર, પરસ્ત્રીગમન વિશ્વાસઘાત, ગાય અને બ્રાહ્મણોની હત્યા કરવામાં મહા પાપ છે તેમ કન્યાવિક્રય કરવામાં પણ મહાપાપ છે. કન્યા એ ગાય સમાન છે. જે માણસ તેનું વેચાણ કરી દ્રવ્ય લે છે, એ મહાપાપી વિષ્ટાનું ભક્ષણ કરે છે અને રૌરવ નરકમાં પડે છે; કારણકે દ્રવ્ય લઇ વેચવાથી કન્યા ગમે તેવા પાપી કુળમાં નાલાયક બાળક, રોગી કે ઘરડા પતિને પામે છે અને જીવતા મરણનું દુઃખ ભોગવવા ઉપરાંત દુરાચારને રસ્તે પણ ચડી જવા સંભવ રહે છે; તેથી તેની હાય કન્યાવિક્રય કરનાર કરાવનારને લાગે છે. કન્યાવિક્રય એક પ્રકારે થતો નથી તે કરવાના પ્રકાર ઘણા છે. પૈસા લેવાથી થાય છે અને શ્રીમંત લાગવગવાળા સાથે સંબંધ બાંધવાથી તે પોતાને કે છોકરાને તે સુખદુઃખમાં સહાયક થશે, કામ ધંધે ચડાવી દેશે, છોકરાને પરણાવી દેશે, ઘરડો મરી જશે તો દોલત હાથ પડશે વગેરે આશા રાખવી એ પણ કન્યાવિક્રયનું એક નહિ ને બીજું સ્વરૂપ છે, માટે સમજુ માણસે કોઇ પ્રકારનો કન્યાવિક્રય ન કરવો.

૧૨ આજકાલ ઘણા મોટા નામધારી દેશભક્ત, મહાત્મા, શ્રીમંત, પરોપકારી, જ્ઞાની, વિદ્વાન વક્તાઓ ઉપદેશ આપવા તથા પરોપકાર કરવા નીકળી પડયા છે; પરંતુ "ઉપરકી અચ્છી બની ભીતરકો રામ જાને" એવું ઘણાખરા બહાર પડેલા ઓનું દેશસેવા, પરોપકારનું બહાનું બતાવી સ્વાર્થ સાધવાનું કામ ચાલી રહ્યું છે; માટે કોઇએ કોઇ વ્યકિતમાં એકદમ અંજાઇ જઇ અંધ શ્રદ્ધા રાખી ભોગ ન બનવું.

૧૩ બીજાને ઉપદેશ આપી તેના મનપર અસર કરવાની જેને ઇચ્છા હોય, તે મનુષ્યે પ્રથમ સ્વજીવનમાં ઉતારી બતાવવું અને પછી ઉપદેશ આપવો એટલે ધારેલી અસર થશે. મન વાણી ને કર્મની એકતાવાળાનેજ ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર છે, પરોપદેશે પાંડિત્યમત્વાળાને નહિ.

૧૪ સંસાર સ્વાર્થથી ભરેલો છે એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને ચાહે છે તે કોઇને કોઇ પ્રકારના સ્વાર્થના હેતુથીજ ચાહે છે. જેનામાં જ્ઞાન, બુદ્ધિ, શક્તિ નથી હોતા એવા નમાલાની બાજુમાં કોઇ ઉભું રહેતું નથી તેથી સદાય ઐશ્વર્ય મેળવવા ઉદ્યોગી રહેવું.

૧૫ યુરોપીઅનો જેમ પોતાના દેશની આબોહવાને માફક આવે તેવા કપડા પહેરે છે અને ભાષા બોલે છે તેમ આપણા હિંદીઓએ પણ આપણા દેશને અનુસરતું વર્તન કરવું ઘટે. વિદેશીઓની વાનર નકલ કરી આપણા દેશના ભાષા પોશાક જે સર્વ રીતે આપણને અનુકૂળ છે તેને ત્યાગી પરદેશી સ્વીકારવા ન ઘટે. એવી રીતે વગર વિચાર્યું અનુકરણ કરવાથી

તો શોભા વધવાને બદલે પોતાને અને દેશને નુકશાન પહોંચવા સાથે કલંકિત બની પરદેશીઓની હાસીને પાત્ર થવાય છે.

જે કામ કરવું તે પ્રથમ પૂર્ણ વિચાર કરીને શરૂ કરવું. આરંભ કર્યા પછી વિઘ્ન આવતાં અધવચ્ચેથી પડતું મૂકવું નહિ, કદાચ એક બે વખત ઠોકર ખાધી તો તેમાંથી બોધ લઇ હિંમત રાખી દુઃખ સહન કરી પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી ચાલુ રાખવાથી છેવટે તેનુ શુભ ફળ કર્તાને અવશ્ય આવી મળે છે.

૬૭ સત્ય બોલવું, પણ કેટલીક વખત બાધે ભરમે પણ બોલવું પડે છે. કેવળ નગ્ન સત્ય તો ઘણી વખત અસત્યની ગરજ સારી સર્વ સત્યાનાશ વાળે છે, જેમકે કોઇ પારાધી ગાયની હિંસા કરવા તથા નિરાધાર સ્ત્રીની લાજ લૂંટવા માગતો હોય અથવા કોઇ પરદેશી સત્તાવાળો પારકુ દબાવી લોકો ઉપર જુલ્મ ગુજારતો હોય તેવે વખતે ગાયને અને સ્ત્રીને આપણે નજરે જોઇ હોય તોપણ તે અહીં છે, આ તરફ ગઇ છે એમ કહેવામાં ભયંકર હાની—અસત્ય છે. તેવીજ રીતે જુલ્મીના પાપથી લોકોને માહિતગાર કરી તેમાંથી મુક્ત થવા—કરવા માટે પણ છૂપી યુક્તિનો આશ્રય લેવો પડે છે. શાસ્ત્રનું કે રાજનીતિનું જ્ઞાન નહિ ધરાવનાર મૂર્ખના મતે તો આ જૂઠાણુંજ થયું; પરંતુ શાસ્ત્ર, રાજનીતિ અને વ્યવહાર તો તેવી યુક્તિનેજ સત્ય કહે છે.

૬૮ પરોપકાર—સેવા કરવી પણ તે પ્રથમ ઘરથીજ શરૂ કરવી જોઇએ. પ્રથમ માબાપ, પછી કુટુંબ, પછી સ્નેહી સંબંધી અને પછી સાધન સામગ્રીના પ્રમાણમાં જ્ઞાતિ, દેશ તથા દુનિયાની સેવા

કરવી. એવું થવું ન જોઇએ કે "ઘરના છોકરા ઘંટી ચાટે અને ઉપાધ્યાયને આટો" અર્થાત્ એવી સેવા કે પરોપકાર એ સેવા પરોપકારજ ન ગણાય પણ એક પ્રકારની બેવકુફાઇ–મૂર્ખાણુંજ પણુંજ ગણાય. ક્રમવાર સાધનના પ્રમાણમાં દંભ વિના વિચાર પૂર્વક સેવા થાય તો તે કરનારને ખરૂં ફળ આપે છે.

૬૯ ભગવાન ભક્તિના–શુદ્ધ હૃદયના ભાવના ભૂખ્યા છે. તે મોટા આડંબરથી નાચકુદ કર્યે કે ભોગ ભેટ શૃંગાર ધર્યે પ્રસન્ન થતાં નથી પણ નિશુદ્ધ ભાવ–ખરા અંતઃકરણથી પત્ર પુષ્પ અર્પણ થાય તો તે સહસ્ત્રગણું માની પ્રસન્ન થાય છે.

૭૦ અમુક કાર્ય કરતી વખતે બીજા કાર્યોની ડખલતા વચ્ચે ન ઘુસાડતાં જે કામ પ્રથમ હાથ ધરવું તે લક્ષ આપીને પૂર્ણ કર્યા બાદજ બીજું કામ હાથમાં લેવું, કારણકે તેથી તમામ કામ સ્થિર ચિત્તે એક પછી એક બરાબર થાય છે પરંતુ એક સાથે બધાનો ખીચડો કરવાથી એકેય કામ પૂરૂં સંતોષકારક થતું નથી.

૭૧ શાણા પુરૂષો કહી ગયા છે કે, "બાંધી મુઠી લાખની ઉઘાડી વાહર ખાય" એ સત્ય છે. જે મનુષ્ય મૌનતા અને ગંભીરતા રાખી કામ લે છે તેનું કાર્ય ઝટ માન મરતબા સાથે સફળ થાય છે; પરંતુ જે માણુસ પોતાનો તમામ ભેદ ભરમ ખુલ્લો કરી બહુ બોલબોલ કરે છે તે મૂર્ખતામાં ખાપી કામનો ઓટલો વાળે છે.

૭૨ કોઇની દેખાદેખી કદિ કરવી નહિ. ભગવાન શંકરે વિષ પીધું માટે આપણે પીવાય નહિ. એક માણુસ પોતાના સંજોગ, સ્થિતિ,

લાયકાત વિચારી તેને હાવે તે કરતો હોય તેથી તેનું જોઇ બીજાએ તે પ્રમાણે કરવા લલચાવું નહિ. શુભ વાતનું અનુકરણ કરવું સારૂં છે પણ પોતાની જેટલા પ્રમાણમાં જીરવવાની શકિત હોય અને જે પોતાને લાભકારી હોય તેટલુંજ લેવું.

૭૩ સાદો સાત્વિક આહાર:–રોટલી, દુધ, ઘી, સાકર, મગનીદાળ, પરવળનું શાક, સોંધાલુણ, બદામ, અંજીર, દ્રાક્ષ વગેરે ખોરાક નિયમિત રીતે મહેનતના પ્રમાણમાં ચાવી ચાવીને ખાવાથી તંદુરસ્તી, શક્તિ, બુદ્ધિ આદિ શ્રેષ્ટ રહે છે.

૭૪ રાત્રિએ વાળુ કરી સ્વસ્થતાથી બેઠા પછી સંબંધીઓ, મિત્રો સાથે આનંદની વાતચિત કરી મહાભારત, રામાયણ, ભાગવતાદિમાંથી કોઇ ધર્મગ્રંથ હરિકથાના રૂપમાં આપ્તજનો સમક્ષ વાંચી વિચારી સુવાથી મન શાન્તિને પામે છે અને કોઇ પણ જાતની ખલેલ–સ્વપ્ન કુવિચાર વિના શાંત નિદ્રા આવે છે.

૭૫ ઉષ્ણ પ્રદેશમાં સખ્ત ગરમીથી પરસેવો, શરીરમાં ચટપટી, અન્નનું અપાચન તથા કામ કરવામાં પ્રમાદ થાય છે અને નવીન વિચાર સઝતાં નથી; જ્યારે ઠંડા પ્રદેશમાં નવીન વિચાર કામ કરવાની સ્ફુર્તિ, ખોરાકનું જલદી પાચન થવું–ક્ષુધા લાગવી તથા બિમારી ભાગ્યેજ આવે છે. આટલા લાભ સાથે સખ્ત ઠંડી તો સહેવીજ પડે છે.

૭૬ પાસે હથિયાર રાખવું–હોવું એ મર્દાનગીનું લક્ષણ છે; તેથી આફત વખતે ચોર, લુટારૂં, જીવ જાનવરથી ઉત્તમ રીતે શરીરનું રક્ષણ થાય છે. માટે દરેકે ઘરમાં તથા મુસાફરીમાં ચાકુ, સુડી, છરી, લાકડી, તરવાર, બંદુક, સગવડના પ્રમાણમાં રાખવા.

૭૭ આજકાલ નિશાળ-સ્કુલ, કોલેજમાં માત્ર અક્ષરી જ્ઞાનનું શિક્ષણ મળી શકે છે. નામા ઠામાનું તથા વ્યાપારનું જ્ઞાન તો અનુભવથી જ શીખી લેવાય છે. કોલેજ સ્કુલમાં શીખેલા વિદ્યાર્થીનું નામા ઠામા કે વ્યાપાર વિષયક પરીક્ષામાં પાસ થયાનું સર્ટીફીકેટ નિરર્થક છે કારણ કે તેને તે વિષે વાસ્તવિક જ્ઞાન મળ્યું હતું નથી.

૭૮ હમણાંની સ્કુલ હાઇસ્કુલોમાં જે વિદ્યા શીખવાય છે તે પ્રજાના લાભ માટે શીખવાતી નથી પરંતુ રાજકર્તી કોમના ઉપયોગ માટે નોકર કલાર્ક ઉત્પન્ન કરવા માટે માત્ર એક પ્રકારનું યંત્ર —કારખાનું ગોઠવ્યું છે. એ કારખાનામાં વિદ્યાર્થીના પરભાષાદ્વારા નકામા વિષયો શીખવામાં કેટલાક વર્ષો તદ્દન ફોગટ વીતવા ઉપરાંત વિષયો તૈયાર કરવાનો અતિશય બોજો આંખ તથા મન શરીરપર પડવાથી આંખો તથા તન મનની શકિત—તેજ ક્ષીણ થાય છે, મગજ ખાલી પડી જાય છે, તેમ જે ભાષા શીખવાય છે તે ભાષાવાળાના ધર્મ તથા આચાર વિચારની છાપ કુમળા હૃદયના અજ્ઞાન બાળકોપર પડવાથી બહુધા નાસ્તિક બને છે, માટે સ્કુલ કાલેજોનો મોહ ન રાખવો.

૭૯ શિક્ષણનું ખરૂં સ્વરૂપ તથા હેતુ તો એ છે કે વિદ્યાથી સંસારમાં સુખી થવાય અને ઇશ્વરને ઓળખી શકાય. શહેરની ઉપાધીથી મુકત એટલે કે શહેરથી એક બે માઇલના અંતરે શાંત સુંદર અને રમણીય સ્થળમાં સદાચારી વિદ્વાન ધર્મનિષ્ટ શિક્ષકોદ્વારા વિદ્યાર્થીઓને યમ નિયમ પળાવી (માતૃભાષા) હિંદીમાં પ્રાચીન પદ્ધતિએ આશ્રમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ અનુસાર

સંસ્કૃત, ધર્મશાસ્ત્ર, હિંદી, ગુજરાતી, સંગીત, આયુર્વેદ, ખેતી, યુદ્ધકળા, રસાયન વિદ્યા, ઈજીનીયરીંગ, માઈનીંગ, ઇલે-ક્ટ્રીક, આગબોટ બનાવવાનું વનસ્પતિ વિદ્યા, વણાટકામ, શોધખોળ કરવાની પદ્ધતિ, ગૌ ઉછેર, વેપાર વાણિજ્ય, અર્થ-શાસ્ત્ર, ગણિત, ભૂગોળ, ઇતિહાસ વગેરે ઉપયોગી વિષયો શિખવવામાં આવતાં હોય તો તે વિદ્યા કહેવાય. આ રીતે સંપૂર્ણ નહિ તોપણ થોડે ઘણે અંશે હરિદ્વાર ઋષિકુળ બ્રહ્મચર્યા-શ્રમમાં તથા કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા ચાલે છે.

૮૦ હમેશા આવકના પ્રમાણમાં ઓછું ખર્ચ કરવું. આવકથી વધારે ખર્ચ કરનારને દુઃખી થઇ પસ્તાવું પડે છે. ઘરખર્ચ કરતાં જે કમાણી વધે તે સંગ્રહી રાખવાથી સારા માઠા પ્રસંગમાં બહુ કામ આવે છે.

૮૧ જ્યાં સુધી સંસારમાં આસક્તિ હોય ત્યાં સુધી કોઇ પણ સ્થળે જવાથી પ્રભુ પ્રાપ્તિ થતી નથી. આસક્તિ, નિષ્કામ કર્મ કરવાથી છૂટે છે. સકામ કર્મ કરતાં કરતાં ધર્મ ધ્યાનમાં પ્રીતિ રાખતાં નિષ્કામ કર્મી થવાય છે.

૮૨ જીંદગીનો હેતુ વિચારી નક્કી કરી તે હેતુને અવલંબી કામ કરવામાં આવે તો અતિ આનંદ અને ઉત્સાહ રહેવા સાથે મનુષ્ય જીંદગીનું સાર્થક સરળતાથી કરી શકાય છે. જેમકેઃ ખંત હિંમત રાખી બુદ્ધિપૂર્વક વેપાર ઉદ્યોગ સદ્ગુરુ જ્ઞાન અને લાયકાતમાં વધારો કરતાં થકી ઉદ્યમ ચાલુ રાખતા અમુક દ્રવ્ય

અમુક વર્ષની ઉમ્મરે મળે એટલે સંસારથી વિરામ પામી ભગવદ્ ભકિત અને આત્મજ્ઞાનદ્વારા પ્રભુ સાક્ષાત્કાર કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરવો.

૮૩ કોઇ દિવસ એવી કલ્પના કરવી નહિ કે હું આ દેશમાં જન્મ્યો છું, માટે શકિતહીન હોઇ મહાન્ કાર્ય કરવા અશકત છું અને યુરોપીઅનો યુરોપમાં જન્મ્યા છે માટે મહા શકિતધારી દેવના દીકરા છે તેથી તેઓ ધારે તે કરી શકે છે. આવી માન્યતા ભૂલભરેલી હોઇ દુર્ગતિએ પહોંચાડનારી છે. આપણે તો હિંદુસ્થાન જેવા પવિત્ર દયાળુ અને જીવન ઉપયોગી તમામ વસ્તુ ઉત્પન્ન કરનારા કલ્પવૃક્ષ જેવા દેશમાં, હિંદુ જેવી શ્રેષ્ટ જાતિ અને ધર્મમાં ઉત્પન્ન થવા માટે મગરૂર થવાનું છે. જે પ્રમાણે યુરોપીયનો એક કામ પસંદ કરી તેને સિદ્ધ કરવા માટે તનતોડ મંડયા રહે છે–ઘરબાર દેશ દુનિયાનું કે ભૂખ તરસ ઉંઘ ઉજાગરાનું ભાન નથી રાખતાં તે પ્રમાણે આપણે (હિંદીઓ) પણ પ્રયત્ન દૃઢતાપૂર્વક કરીએ તો તેઓ જેમ બલુન તાર ટેલીફોન, વિજળી, ગ્રામોફોન, મોટર રેલવે વગેરે હુન્નર શોધી શકયા છે તેમ શોધી શકીએ, એ નિઃસંદેહ વાત છે. અલબત હાલમાં તેઓને તેમની સરકાર તથા જાતિ ભાઇઓની સહાયતાનો લાભ મળે છે પરંતુ જ્યારે તેઓએ પ્રથમ શરૂઆત કરી નવી શોધો કરવા માંડી ત્યારે કોણે સહાય આપી હતી! અર્થાત્ કોઇએ નહિ પણ આપબળ વડેજ ફાવ્યા હતા. જે પુરૂષ આપબળ વડે શુભ પ્રયત્ન શરૂ કરે છે તેને પરમેશ્વરજ મદદ કરે છે. કેટલા શોક અને દુર્દૈવની વાત છે કે અત્યારે

આપણા હિંદીઓ યુરોપીઅનોની હુનર કળા વેપારમાં કરવી ઘટતી નકલ ન કરતાં જે આચરણ તેઓના દુષણ રૂપે ગણાય છે, તે સંસારી રીત રિવાજ, ખાનપાન, મોજશોખ તથા પોશાક વગેરે અનિષ્ટકારક રીતભાતની વાનર નકલ કરવામાં રોકાયા છે.

૮૪ વેદશાસ્ત્ર પુરાણોના મંત્ર શ્લોકો કેવળ મુખપાઠ કરવાથી આત્મજ્ઞાન થતું નથી, પણ શ્રવણ—અભ્યાસ કર્યાબાદ મનન કરવું જોઇએ અને મનન બાદ નિદિધ્યાસન—ચારિત્રમાં ઉતાર્યું હોય તોજ સત્યજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. નહિંતર મુખપાઠીના જ્ઞાનનો ઉદર નિર્વાહાર્થે કથા વાંચવામાં કે નોકરી કરવામાંજ ઉપયોગ થાય છે

૮૫ " કાજીજી કયું દુબલે કે સારા શહેરકી ફિકર " જેવું ન રાખવું દુનિયા પાપ પાખંડથી ડુબી છે અને દિન પ્રતિદિન વધારે ડુબતી જાય છે, તેને સુધારવા માટે એકદમ ચિંતાતુર ન થવું. પ્રભુજ તેને સુધારવા સમર્થ છે. એટલું ખરૂં છે કે પોતે પોતાથી બને તેટલું લોકશ્રેયનું કામ કરતા રહેવું. બાકી તો ઇશ્વરને સોંપી પોતાની જાતને દોષમાંથી બચાવવા સાવધાન રહેવું

૮૬ પૃથ્વીપર એશિયા, અમેરિકા, અને આફ્રિકા એ ચાર ખંડ છે, જેમાં નાના મોટા અસંખ્ય દેશ છે. દુનિયાની કુલ વસ્તિ એક અબજ અને સીતેર કરોડ માણસની છે. તેમાં હિંદુસ્થાન ચીન, જાપાન, અમેરીકા, ઈંગ્લાંડ, જરમની, ફ્રાન્સ, રૂશિયા, ઓસ્ટ્રીઆ હંગેરી, ઇટાલી, ટર્કી છે પરંતુ તે સર્વ દેશોમાં હિંદુસ્થાન સૌથી શ્રેષ્ટ દેશ છે, કારણ કે હિંદની ભૂમિ ફળદ્રુપ, આબોહવા સમશિતોષ્ણ, પ્રજા દયાળુ ધર્મિષ્ઠ તથા માયાળુ છે. હિંદમાં મનુષ્ય બે પેસામાં ચણા મમરા ફાકી ધર્મશાળામાં પડયો

રહી શકે છે જ્યારે બાજા દેશોમાં જમીન શુષ્ક હોઇ કોલસા અને લોઢું પેદા કરનારી, આબોહવા અત્યંત ઠંડી તથા લોકો નિર્દયી સ્વાર્થી શઠ છે. બે રૂપિયા રોજના ખર્ચવા છતાં પણ મનુષ્યને ખાવાપીવા તથા સુવાનું સાધન ત્યાં મળી શકતું નથી.

૮૭ તીર્થયાત્રાના ચાર ધામમાં:—જગન્નાથ, દ્વારકા, રામેશ્વર બદ્રીનાથ છે. સાતપુરીમાં: મથુરા, કાશી, કાંચી, અવંતિકા, (ઉજ્જેન) દ્વારામતિ, અયોધ્યા અને હરિદ્વાર. તીર્થરાજમાં: પ્રયાગ તથા પુષ્કર. પવિત્ર નદીઓમાં: ગંગા, યમુના, સરસ્વતી નર્મદા, કાવેરી, અલકનંદા, મંદાકિની, ગોદાવરી તુંગભદ્રા વગેરે. શિવ ધામોમાં: કૈલાસ, અમરનાથ, પશુપતિનાથ, અને કેદારનાથ. મોટા શહેરોમા: મુંબઇ, કલકત્તા, મદ્રાસ, કોલંબો, દિલ્હી, લાહોર, કરાંચી, નાગપુર, રંગુન વિગેરે છે. તે સૌમાં વાનપ્રસ્થ કિંવા પ્રભુપરાયણ જીંદગી ગાળવાને માટે સૌથી પસંદ કરવા લાયક સ્થાન તો કાશીજ છે કારણ કે હજુય ત્યાં શાંતિ જ્ઞાન અને વાનપ્રસ્થાવસ્થાને લગતાં સાધન ઉપલબ્ધ થઇ શકે છે.

૮૮ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, સુર્ય, ચંદ્ર, યમ, ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરૂણ, વાયુ, ગણેશ, લક્ષ્મી, સરસ્વતી, કાળી, હનુમાનાદિ દેવોમાં સૌથી મહાન્ અને સૌનો સૃષ્ટા પાલક પોષક તથા રક્ષક સાત્વિક દેવ એક શ્રી વિષ્ણુભગવાન—શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ છે, માટે સદાકાળ તેને શરણે રહી આરાધના કરવાથી પરમશ્રેય પ્રાપ્ત થવા ઉપરાંત યોગ અને ક્ષેમની પણ રક્ષા થાય છે.

૮૯ ઉદય અને અસ્ત, ચડતી અને પડતી, સુખ અને દુઃખ, તડકો અને છાયો આાવવો જવો એ એક ઇશ્વરી ક્રમ છે. એ ક્રમમાં પસાર થતાં કોઇએ હર્ષ કે વિષાદ લાવવો નહિ. કારણકે સર્વદા એક પ્રકારનો સમય કયાંય રહેતો નથી.

૯૦ કોઇના આશ્રયે જીવવું કિંવા ભીખ માગીને નિર્વાહ ચલાવવો એ મરણ કરતાં બેજ છે. થોડું પણ સ્વાશ્રયે મેળવી તેટલાથી પોતાનો નિભાવ કરવો એમાંજ પરમ સંતોષ અને ભૂષણ છે.

૯૧ મનુષ્ય જયારે ગરીબાઇમાં હોય છે ત્યારે સદ્ગુણી, પરોપકારી અને પ્રભુભકત હોય છે. એ વખતે તે એમ વિચારે છે કે પૈસાદાર–સાધન સંપન્ન થાઉં તો ઘણું વધારે મ્હોટું પુણ્યનું કામ કરી શકું પરંતુ દૈવયોગે તેજ માણસ શ્રીમંત થયા પછી તેનાથી પરમાર્થ થવો મુશ્કેલ બને છે, ઉલટો તે અહંકારી બની મોજશોખ, લોભ લાલચ કે પાપમાં પડી જાય છે.

૯૨ નવરાત્રી, દિવાળી હોળી તથા ગણપતિ ઉત્સવ, શિવાજી, પ્રતાપ, શંકરાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય જેવા દેશોદ્ધારક પુરૂષોની જયન્તિઓ ઉજવવામાં તથા જુની કસરતો દાખલ કરી ચાલુ રાખવાથી પ્રજામાં ધર્મ જાગ્રતિ તથા શૌર્યવીર્યનો ભાવ પેદા થાય છે માટે તેને ઉજવવામાં સંકોચ ન કરવો.

૯૩ સરસ્વતી (વિદ્યા), લક્ષ્મી (દ્રવ્ય) અને દુર્ગા (શકિત) એ ત્રણેયનો સમાગમ એકજ સ્થળે થવો દુર્લભ છે, પણ જો કદાચ થાય તો તે મનુષ્ય દેવતાઇ કામ કરી શકે. એ ત્રણેયનો એકત્ર

વાસ તો બહુધા ઇશ્વરી અવતારોમાંજ હોય છે માટે ... રાહ જોઇ બેસ. રહેવું નહિ પણ સ્થિતિ સંજોગ અનુસાર કર્તવ્યનું પરિપાલન કરતાં રહેવું.

૯૪ સ્નેહી સંબંધીમાંથી કોઈ બિમાર પડી મૃત્યુ પામવાની અણી-પર હોય ત્યારે ગભરાઇ જઇ રોકકળ કે હાયવોય કરવા મંડી જવું નહિ પરંતુ રોગીને દવાથી, દિલાસાથી તથા પ્રભુસ્મરણ કરાવી આશ્વાસન આપવું. તેમ છતાં દર્દી જો મૃત્યુ પામે તો ધમપછાડા મારવા કરતાં તેના આત્માની સદ્‌ગતિ થાય તેવી ક્રિયા કરવી.

૯૫ જેનાપર સાચો પ્રેમ હોય તે માત્ર ગમત કરવામાં કે ખાવા ખવરાવવામાંજ વ્યકત કરવાથી સાચો ઠરતો નથી પરંતુ તેનું (સ્નેહીનું) શ્રેયસ્ કેમ થાય ! તેની કીર્તિ સદ્‌ગુણ જ્ઞાન કેમ વધે ? તે આફતમાં આવો પડયો હોય તો તેમાંથી તે મુકત શી રીતે થાય ! એ વગેરે બાબતપર વિચાર કરી માર્ગ યોજી દેવામાંજ ખરી પ્રીતિ પૂરવાર થાય છે.

૯૬ સુખી હાલતમાં વસ્ત્ર, ઘરેણું દાગીનો, રહેવાનું મકાન, વાસણો તથા હમેશના ઉપયોગની ચીજ વસ્તુઓ વસાવી લેવી કારણ કે " થયું તે થયુ અને રહ્યું તે રહ્યું " એ મુજબ તંગીમાં કાંઇ બનતું નથી પણ તે વખતે જે કરેલું હોય છે તે કામ આવે છે.

૯૭ શાસ્ત્રો અને જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે કે એક "મન"જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. મનુષ્ય મન થકી જેવો કલ્પના કરે છે તેવો તે બને છે આ વિવિધ રીતે ભાસતી સૃષ્ટિ પણ મનના

સંકલ્પ વિકલ્પનું પરિણામ છે, માટે પોતાને જેવા થવું હોય અને જેમાં જ્ઞાની પુરૂષોએ પરમ સુખ માન્યું હોય તેવું થવા તે પ્રકારે મનની ગતિ બનાવવી.

૯૮ આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન, વધાર્યાં વધે છે અને ઘટા ડ્યા ઘટે છે માટે ડાહ્યા પુરુષે તેનું યોગ્ય પ્રમાણમાં સેવન કરવું, અર્થાત્ કોઇ પણ વિષયમાં અતિપણું ન કરવું, અતિને હમેશા વર્જીત કરવું.

૯૯ આ વિષમ કલિકાલમાં મનુષ્ય શક્તિ ઘણી ઘટી ગઇ છે એવા સમયે તપ યોગ આચરવા મૂશ્કેલ છે. આથીજ શાસ્ત્રકારો સરળ ઉપાય બતાવી ગયા છે કે મનુષ્યે કલિયુગમાં જપ અને સુપાત્ર જોઇ દાન કરવું માટે આત્મ ઉત્કર્ષ ઇચ્છનારે સર્વદા હરિ નામનો જપ અને અન્ન વસ્ત્ર વિગેરેનું દાન કરતા રહેવું.

૧૦૦ સીયામ મલાયા ટાપુના સમુદ્રમાં અંબર અને નેપાલના બરફ વાળા પર્વતો નીચે કસ્તુરી મૃગના ડુંટામાં કસ્તુરી થાય છે; તે બન્ને અમૂલ્ય વસ્તુ છે, કેટલીક વખત તો મરતાને પ્રાણ સુધા થોડો વખત ધારણ કરાવી રાખે છે.

૧૦૧ ઉત્તમ પુરૂષ કે વસ્તુ સદાય શ્રેષ્ઠ સ્થળમાં પાકે છે પરંતુ પૂર્વના યોગે કેટલીક વખત સાધારણ અને હલકા જણાતા સ્થળમાં પણ સુક્ષ્મરીતે તપાસતાં રત્ન જોવામાં આવે છે; માટે પરીક્ષા કર્યા વિના કોઇને કદિ નકારી ન કાઢવું.

વિષય સૂચી.

સત્યાગ્રહ અને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ
વ્યાપારી જીવન
કોંગ્રેસ અને હાલના નેતાઓ
સનાતન ધર્મ
ધર્મની સ્થિતિ આચાર્યો અને હિંદુ પ્રજા
શ્રીયુત ન. પુ. સંઘવી
હિંદુ લોકો અને હોટલો
યુગનું પ્રાબલ્ય અને નિષ્ફળતા
પુનઃ તપશ્ચર્યા પ્રયાણ
હરિદ્વાર સનાતનધર્મ ઋષિકુલ
હિમાલયની અપૂર્વ શોભા, ગહનતા અને વિકટતા
તપ આરંભ શિથિલતા અને તેના કારણો
બિમારી અને ચિકિત્સા
શ્રીયુત ર. વ. પટવારી
બિરાર પ્રાંત
શ્રીનાથજીની ઝાંખી અને વૈભવ
દેશી રાજાઓ અને તેની પ્રજા.
સુદામાપુરીમાં છપ્પનભોગ
બાબુ અરવિંદ ઘોષ
ત્રિપતિ બાલાજી
અંધશ્રદ્ધા અને અજ્ઞાનતાની પરાકાષ્ટા
વર્તમાન પત્રકારો અને વાંચકો
બનાવટી શંકરાચાર્ય
દેશની દુર્દશા અને વ્યથા
પુનઃ ઉદ્યોગ
વીર વિક્રમની અવન્તિકા
ગિરિરાજ ગોવર્ધન
કાશી વિશ્વનાથ ગંગા
ભારત ધર્મ મહામંડલ
હિંદુ વિશ્વ વિદ્યાલય
તીર્થસ્થળો પંડયા, ધર્મશાળા અને યાત્રીવર્ગ
નેપાલ

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—
નારણજી પુરૂષોત્તમ સંગાણી.
સાધના બીલ્ડીંગ—ભીંડી બજાર,
મુંબઈ.